

- tempore dabat litteras ut ipse veniret et terram patris sui haberet. Credebatur tamen ab omnibus quod eum occideret si veniret. Vel etiam perpetuo captivaret* (Карпини Плато. *История монгалов*. Пер. и прим. А.И. Малеина. СПб, 1911, 57; Giorgio Pulle, *Historia Mongalorum. Viaggio di f. Giovanni da Pian del Carpine ai Tartari nel 1245–47* (Firenze, 1913), 116).
- 4 *ПСРЛ* 1: 471.
 - 5 *ПСРЛ* 25: 139.
 - 6 Donald Ostrowski, “Second-Redaction Additions in Carpini’s Ystoria Mongalorum”, *Harvard Ukrainian Studies* 14, no. 3/4 (December 1990), 522–550.
 - 7 Карпини Плато. *История монгалов*, 13; Giorgio Pulle, *Historia Mongalorum*, 65.
 - 8 Матузова В.И., Пашуто В.Т. Послание папы Иннокентия IV князю Александру Невскому. *Studia historica in honorem Hens Kruus* (Tallinn, 1971), 136–138; Ставиский В.И. К анализу известий о Руси в «Истории монгалов» Плато Карпини в свете ее археографической традиции. *Древнейшее государство на территории СССР*. М., 1988, 204–205.
 - 9 Карпини Плато. *История монгалов*, 50, 54, 57; Giorgio Pulle, *Historia Mongalorum*, 111, 114, 116.
 - 10 Примечательно, что при формировании своего первоначального текста Плато Карпини не испытывал потребности территориально разграничивать компетенцию князей. Так, Михаила Всеволодовича он называет *unus de magnis ducibus Ruchie* («один из великих князей Русских»). Аналогично обозначен титул князя Михаила и в тексте, связываемом с именем его спутника Бенедикта Поляка, и датированном 30 июля 1247 г.: *dominus Michael de maioribus Rusie ducibus* («правитель Михаил, из великих князей Руси»). В этом же ряду и титул Ярослава Всеволодовича: *magnus dux Russiae*.
 - 11 Карпини Плато. *История монгалов*, 61; Giorgio Pulle, *Historia Mongalorum*, 120.
 - 12 *ПСРЛ* 2: 758, 777, 779, 780, 884.
 - 13 «Юрья же княза великого Соуждальского» (под 1224); «Арославъ . Соуждальскѣи» (под 1237); «Ярослава великого княза Соуждальскоѣ» (под 1250).
 - 14 Светоний. *Жизнь двенадцати цезарей*, IV: 1, ср. Тацит. *Анналы*, II: 73.
 - 15 Дион Кассий. *Римская история*, LXI. До XIX в. полагали, что синие пятна на теле суть признаки отравления мышьяком.
 - 16 Что тексты, документирующие францисканскую миссию к монголам, действительно отражают информацию, полученную от русинов на обратном пути, доказывается другим примером. Передавая рассказы о битве на Калке, спутник Карпини Бенедикт Поляк утверждал, будто сражение было настолько лютым, что «крови с обеих сторон было пролито до самых конских уздечек, как передавали те, кто участвовал в сражении» (*Христианский мир и «Великая монгольская империя»*. *Материалы францисканской миссии 1245 года*. Подг. текста и перевод С.В. Аксенова и А.Г. Юрченко, исслед. и указат. А.Г. Юрченко. СПб, 2002, 109). Бенедикт, скорее всего, принял это за достоверную подробность или допустимую гиперболу, не распознав апокалиптической аллюзии своего информатора. Ее указал А. Оннерфорс: это Откр. 14. 20: «И испрано бысть точило вне града, и изыде кровь от точила даже до узд конских». Однако предположение комментатора, что информаторами Бенедикта были половцы, участвовавшие в сражении на Калке, выглядит совершенно невероятной. В них мы видим окружение князя Даниила.

Вадим Ставиский

Коли і як виник «Галицько-Волинський літопис»?

Термін *Галицько-Волинський літопис (ГВл)* настільки ж звичний, наскільки й дивний. Нічого подібного до, скажімо, «новгородсько-псковського» або «московсько-тверського» літопису в літературі не знайдемо. Навіть коли у словосполученні *Галицько-Волинський літопис* піддають сумніву останнє слово¹, його початок лишається незмінним. Більше століття поняття і термін *ГВл* три-

мають монополію в наукових працях. Ідея «двоєдиного літопису» виявилась настільки життєздатною, що до сьогодні не зазнала серйозного перегляду.

Відкривши 1809 р. *Хлебниківський*, а потім *Іпатіївський* списки, М.М. Карамзін побачив у завершальних частинах списків єдину «летопись Волинскую»². У 1836 р. В.О. Перевощіков писав про цілісну «летопись Волинскую», що слідує за *Київською* у *Іпатіївському* списку³, і так само пізніше стверджував С.М. Соловйов. Цей літопис він вважав місцевим, на відміну від «общерусских». Саме «місцевим» характером *Волинський*, як і *Новгородський*, літопис протиставлявся («по содержанию противоположен») «летописи Нестеровой с продолжателями»⁴ (тобто, *Повісті временних літ* і *Київському* літопису).

Думка про один «Волинський літопис» була частиною ширшого уявлення про зміст і структуру *Іпатіївського* списку (і йому подібних). У передмові до другого тому *Полного собрания русских летописей* дається така характеристика пам'ятки:

Ипатиевская Летопись, в составе своем, разделяется на две части. Первая [...] содержит в себе Временник Нестора с продолжением, под которым разумеется Летопись о Киевском и других Юговосточных Русских княжествах, до 1200 г.; [...] Во второй части [...] заключается Летопись о Западно-Русских княжествах, известная под именем Волинской или Галицкой, доходящая до 1292 года.⁵

Підкреслимо: Волинська або Галицька; але не Галицько-Волинська.

В очах учених ХІХ ст., особливості стилю («поетизм», особлива літературність) і форми (відсутність або несправність хронології) списків типу *Іпатіївського* за ХІІІ ст. різко контрастували з київським літописанням ХІ–ХІІ ст. (з «Нестором з продовжувачами»). Саме тому, на контрасті, цей текст сприймали як єдине ціле.

З часом, глибші спостереження над текстом похитнули це уявлення. Першість у справі перегляду структури літописного тексту належить М.І. Костомарову. Саме він побачив «роздвоєння» літопису під 1261 р. З одного боку, Костомаров звернув увагу на формальний розрив (буквально посеред речення) у розповіді під 1260 р. По-друге, «всматриваясь в переход тонов в слоге летописи и в характере рассказа», вчений дійшов висновку про суттєву відмінність тексту до і після цього рубежу. Наприклад, він помітив, що якщо раніше головним героєм є Данило, з 1261 р. на перший план висувається Василько (а згодом — його син Володимир). Так само, якщо в першій частині йдеться переважно про Галицьку землю, відтепер увагу сконцентровано на Волині і власне на Володимирі⁶.

Усе це тягнуло за собою термінологічні наслідки: «Продолжение Ипатиевского списка под 1202 г. составляет летопись, обыкновенно называемую *волинскою*, но которую правильнее бы назвать *галицко-волинскою*...» (курсив автора)⁷.

Слід відзначити, що Костомаров не тільки розділив досі єдиний літопис, а й додав декілька аргументів на користь ідеї про жанрову відмінність текстів до і після рубежу XII–XIII ст. Наприклад, порівняно зі старим київським літописанням, *ГВл*, на його думку, писався світськими авторами — звідси неухвага до церковних подій. Крім того, вчений вбачав тут не відсторонений стиль «монаха з келії», а яскраві судження очевидця-учасника подій. На відміну від «простоти первобытного рассказа, как в первой повести, служившей основой Сильвестрову своду (*ПВЛ — В.А.*)» *ГВл* відрізнявся, за Костомаровим, «цветистой, удалой, раскидистой поэзией, напоминающей песнь о полку Игореве». Врешті, дослідник підкреслив лінгвістичну специфіку *ГВл*: «почти безпрестанное употребление Дательного самостоятельного (*Dativus absolutus*), и это уже показывает страсть к образности и поэтическую натуру писателя»⁸.

Таким чином, Костомаров паралельно розвинув дві суперечливі тези: нову (власну) — про дві окремі історії (галицьку і волинську), і стару — про принципову відмінність тексту після рубежу XII–XIII ст. від «класичного» літописання. Саме це, здається, і спричинилося до ідеї «двоєдиного» *Галицько-Волинського* літопису.

Новий термін і нове уявлення прижилися не одразу. Непростий процес освоєння нової гіпотези, наприклад, добре видно з праці К.М. Бестужева-Рюміна. На початку розгляду останніх секцій *Іпатіївського* списку він вживає термін «Волинско-Галицкая летопись»⁹. Але в подальшому звично називає літопис просто «Волинським»¹⁰. Характерно, що наприкінці огляду цієї пам'ятки вчений полемізує з Костомаровим, не приймаючи чіткого поділу на галицьку і волинську частини. І, симптоматично, у фінальній фразі уживає старий термін «Волынская летопись»¹¹.

Схожі коливання помітні й у інших дослідників. Так, О.С. Петрушевич у своєму виданні *ГВл* вживає три назви: «Волинско-Галицкая летопись», «Галицко-Волинская летопись» і «Волынская летопись»¹². Він ще полемізує з Костомаровим щодо двох частин твору¹³, але уже не може легко уникнути комбінованої назви.

Натомість М. Дашкевич у 1873 р. вже без вагань приймає термін «Галицко-Волинская летопись» як єдину назву «начающего с 1201 г. отдела летописи, известной обыкновенно под именем Ипатьевской»¹⁴. Пізніше, у працях таких впливових дослідників, як М.С. Грушевський чи О.О. Шахматов, однозначно вживається термін «Галицько-Волинський літопис/звід»¹⁵.

На правах відступу зазначимо: є підстави вважати, що термін «Галицько-Волинське князівство» виник за аналогією із терміном «Галицько-Волинський літопис». До виходу праці Костомарова словосполучення «Галицько-Волинське князівство» не вживалося¹⁶. Іноді вживали термін «Княжество Галицкое и Владимирское», що апелювало до старого титулу Габсбургів¹⁷. Натомість вже у 1863 р. (за два роки після виходу праці Костомарова) І. Шараневич стало вживав подвійну назву «Галицко-Володимирская Русь»¹⁸.

У М. Дашкевича, котрий першим послідовно почав вживати термін *ГВл*, знаходимо вислів «галицько-волинський удел»¹⁹. Посилаючись на Шараневича, він подавав структуру князівства Романовичів подібно до того, як уявлялася після Костомарова структура *ГВл*: внутрішньо розділена, але водночас цілісна і відмінна від решти Русі (пор.: внутрішньо розділений, але цілісний, літопис, відмінний від іншого руського літописання)²⁰. Надалі термін «Галицько-Волинське князівство/земля/державна» поступово стає нормальним, як і уявлення про двоєдину політичну організацію²¹.

Гіпотеза про «Галицько-Волинський літопис» має свій початок і, отже, може мати свій кінець. Вона з'явилася як компроміс між старою ідеєю єдності історичного тексту за XIII ст. і очевидністю рубежу, що ділить його на дві різні частини. Чи не прийшов час остаточно звільнитися від упередження першої половини XIX ст. і замість «двоєдиного літопису» отримати два окремі твори?

- 1 Передусім через відсутність в оригіналі порічної сітки текст вважають нелітописним за жанром. Див., напр.: Котляр М.Ф. Структура і жанр Галицько-Волинського літопису. *Ruthenica* III (2004), 135–149; Котляр Н.Ф. О возможной природе нетрадиционности структуры и формы Галицко-Волинской летописи. *Древняя Русь: вопросы медиевистики*. 2005, №2, 36–54.
- 2 Карамзин М.Н. *История государства Российского*. Т. 1. СПб, 1818, XXXI–XXXII.
- 3 Перевощиков В.О. *О русских летописях и летописателях по 1240 г.* СПб, 1836, 15
- 4 Соловьев С.М. *Сочинения в восемнадцати книгах*. Кн. 2. *История России с древнейших времен*. Т. 3–4. М., 1993, 130, 140.
- 5 *ПСРЛ* 2: VII–VIII.
- 6 Костомаров Н.И. *Лекции по русской истории. Часть первая. Источники русской истории*. СПб, 1861, 50–51.
- 7 Костомаров Н.И. *Лекции по русской истории*, 47.
- 8 Костомаров Н.И. *Лекции по русской истории*, 48.
- 9 Бестужев-Рюмин К.Н. *О составе русских летописей до конца XIV века*. СПб, 1868, 151.
- 10 Бестужев-Рюмин К.Н. *О составе русских летописей*, 152–153.
- 11 Бестужев-Рюмин К.Н. *О составе русских летописей*, 157.
- 12 Петрушевич А.С. *Волинско-Галицкая летопись составленная с концом XIII века. 1205–1292*. Львов, 1871, 1–20.
- 13 Петрушевич А.С. *Волинско-Галицкая летопись*, 6–7.
- 14 Дашкевич Н. *Княжение Данила Галицкого, по русским и иностранным известиям*. К., 1873, 2.
- 15 Грушевський М.С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. 41. 1901; Шахматов А.А. Предисловие. *ПСРЛ* 2 (1908).
- 16 Праця Смірнова, надрукована за рік до «Лекцій» Костомарова, оперує іншими поняттями. Смирнов М.П. *Судьбы Червонной или Галицкой Руси до соединения ее с Польшей (1387)*. СПб, 1860, 1–9 (тут огляд історіографії історії «Галицької Русі»).
- 17 Д. Зубрицький здебільшого писав про «Галицьке князівство». Тільки іноді — «князь Владимирско-Галицкий» (про Данила), але поряд уживав вислів «Галицко-Киевский князь». Тобто, йшлося про столи, які посідав князь, а не про конкретне державне утворення (Зубрицький Д. *История древнего Галицко-Русского княжества*. Львов, 1855, 180–181).
- 18 Шараневич И. *История Галицко-Володимирской Руси от найдавніших времен до року 1453*. Львов, 1863.
- 19 Дашкевич Н. *Княжение Данила Галицкого*, 59. Проте, загалом, він уживав більш нейтральний термін «югозападная Русь».
- 20 Дашкевич Н. *Княжение Данила Галицкого*, 78.
- 21 Бестужев-Рюмин К. *Русская история*. Т. 1. СПб, 1872, 297; Иловайский Д. *История России*. Ч. 2. М., 1880, 467; Антонович В. Б. Киев, его судьбы и значение с XIV по XVI столетие (1362–1569). *Киевская старина*. 1882, Кн. 1, 1–48); Коялович М.О. *Чтения по истории Западной России*. СПб, 1884, 70, 75.

Вадим Арістов